

Πλαισιώνοντας τον φεμινισμό: Διαιρέσεις φύλου, εθνότητας και τάξης¹

γράφουν οι ΦΛΟΓΙΑ ΑΝΘΙΑΣ και ΝΙΡΑ ΓΙΟΥΒΑΛ-ΝΤΕΪΒΙΣ*

μετάφραση: ΕΙΡΗΝΗ ΓΑΪΤΑΝΟΥ

επιμέλεια: ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΑΛΒΑΝΟΥΔΗ

Εισαγωγή²

«Η γυναικεία αλληλεγγύη είναι ισχυρή». Ωστόσο, η «γυναικεία αλληλεγγύη» μπορεί να είναι παραπλανητική, αν δεν νοηματοδοτηθεί. Οι μαύρες, οι μετανάστριες και οι γυναίκες των μειονοτήτων υπήρξαν συνολικά αόρατες στο φεμινιστικό κίνημα στη Βρετανία και στη βιβλιογραφία γύρω από τις φεμινιστικές ή τις γυναικείες σπουδές.

Η εργασία αυτή επιχειρεί να διερευνήσει το ζήτημα της αλληλεξάρτησης των εθνοτικών και έμφυλων διαιρέσεων.³ Ένα τέτοιο εγχείρημα έχει καθυστερήσει ιδιαίτερα σε θεωρητικό επίπεδο και εγείρει πολιτικά ζητήματα που οφείλουν να είναι κεντρικά στον φεμινιστικό αγώνα.

Η ανάλυσή μας έχει σκοπό να αναλύσει την έννοια της «γυναικείας αλληλεγγύης» και την υπόρρητη φεμινιστική παραδοχή ότι όλες οι γυναίκες έχουν κοινά συμφέροντα και/ή κοινούς στό-

1. Πηγή: *Feminist Review*, τεύχος 15 (Winter, 1983), σ. 62-75. Δημοσιεύτηκε από: Palgrave Macmillan Journals. URL: <http://www.jstor.org/stable/1394792>. Πρόσβαση: 18/03/2014 15:42

2. (ΣτΜ.): Οι αγγλικοί όροι «sex» και «gender» μεταφράζονται στην ελληνική γλώσσα ως βιολογικό φύλο και κοινωνικό φύλο αντίστοιχα.

3. Η ανάλυσή μας σε αυτή την εργασία βελτιώθηκε μέσα από συζητήσεις και ανατροφοδότηση από τους/τις συναδέλφους μας στο Τμήμα Κοινωνιολογίας στο Πολυτεχνείο του Τάμσερ που δουλεύουν μαζί μας πάνω στο Σχέδιο για την Εθνοτική και Έμφυλη Διάρθρωση και θα θέλαμε να τους ευχαριστήσουμε όλους και όλες. Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε όσα άτομα συμμετείχαν στα σεμινάρια για την Εθνοτική και Έμφυλη Διάρθρωση που διοργανώθηκαν από το Τμήμα Κοινωνιολογίας. Επιπλέον, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε την Έμφυλη και Ταξική Ομάδα του CSE, και την Feminist Review Collective, ειδικότερα την Άνι Γουάιτχεντ και τη Λέσλι Κάλντγουελ, για τις εύστοχες παρατηρήσεις τους πάνω στην πρώτη εκδοχή της εργασίας μας.

*** Διδάσκουν κοινωνιολογία στο Πολυτεχνείο του Τάμσερ στο Λονδίνο. Αυτή τη στιγμή εργάζονται σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα πάνω στις εθνικές και έμφυλες διαιρέσεις στο Γκρόνινγκεν και το Γούλγουιτς, στο νομοσπουδαστήριο Λονδίνου.**

χους. Αντ' αυτού υποστηρίζουμε ότι *κάθε* φεμινιστικός αγώνας έχει ένα συγκεκριμένο *εθνοτικό* (ethnic) (καθώς και ταξικό) περιεχόμενο. Αν και η έννοια του «εθνοτικού» θα εξεταστεί στη συνέχεια στην παρούσα εργασία, σημειώνουμε εδώ ότι για εμάς η συγκεκριμένη έννοια συνδέεται πρωτίστως με τα όρια αποκλεισμού/ενσωμάτωσης των συλλογικοτήτων που σχηματίζονται γύρω από την έννοια της κοινής καταγωγής.⁴ Το «εθνοτικό» συμφραστικό πλαίσιο των φεμινιστικών αγώνων έχει αγνοηθεί συστηματικά (με εξαίρεση τη σχέση του με διάφορες μειονότητες, ιδιαίτερα τους/τις «μαύρους/ες») και υποστηρίζουμε ότι αυτό έχει βοηθήσει στη διαιώνιση τόσο των πολιτικών όσο και των θεωρητικών ανεπαρκειών στις φεμινιστικές και σοσιαλιστικές αναλύσεις.

Το μαύρο φεμινιστικό κίνημα έχει αναπτυχθεί εν μέρει ως απάντηση στην αορατότητα των μαύρων γυναικών και στον ρατσισμό του λευκού φεμινιστικού κινήματος. Πρόσφατα, κυκλοφόρησαν αρκετά βιβλία, κυρίως αμερικάνικα, τα οποία πραγματεύονται θέματα σχετικά με τις μαύρες γυναίκες και τον φεμινισμό. Η Μπελ Χουκς τοποθετείται ξεκάθαρα ενάντια στον λευκό φεμινισμό όταν δηλώνει:

«Σε μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας που έχει γραφτεί από λευκές γυναίκες σχετικά με το "γυναικείο ζήτημα" από τον δέκατο ένατο αιώνα μέχρι σήμερα, οι συγγραφείς αναφέρονται σε "λευκούς άντρες" αλλά χρησιμοποιούν τον όρο "γυναίκα" ενώ στην πραγματικότητα εννοούν "λευκή γυναίκα". Ταυτόχρονα, ο όρος "μαύροι" (blacks) γίνεται συχνά συνώνυμο των μαύρων αντρών».

(1981: 140)

Επιπλέον, η Χουκς υποδεικνύει ότι υπάρχει μια διαρκής σύγκριση ανάμεσα στα δεινά των «γυναικών» και των «μαύρων» που βασίζεται σε αυτές τις ρατσιστικές/σεξιστικές παραδοχές και έχει αποσπάσει την προσοχή από τη συγκεκριμένη φύση της καταπίεσης των μαύρων γυναικών. Μοιραζόμαστε μια τέτοια κριτική του λευκού φεμινισμού η οποία εντοπίζεται και στο μαύρο φεμινιστικό κίνημα στη Βρετανία. Ωστόσο, θέλουμε να διευρύνουμε το πλαίσιο αναφοράς της υπάρχουσας συζήτησης. Μέσα στον μαύρο φεμινισμό, η κριτική προσέγγιση ορίζει τις μαύρες γυναίκες ως υποκείμενα που υποφέρουν από την «τριπλή καταπίεση» της φυλής, του κοινωνικού φύλου και της τάξης. Ωστόσο, αυτή η προσέγγιση είναι θεωρητικά και πολιτικά ανεπαρκής. Η φυλή, το κοινωνικό φύλο (στο εξής φύλο) και η τάξη δεν μπορούν να συνδέονται μεταξύ τους μηχανιστικά, καθώς αποτελούν συγκεκριμένες κοινωνικές σχέσεις που αλληλοδιαπλέκονται. Οι τομές (intersections) που προκύπτουν από την αλληλοδιαπλοκή τους παράγουν συγκεκριμένα αποτελέσματα. Η ανάγκη για τη μελέτη της τομής αυτών των διαιρέσεων αναγνωρίστηκε πρόσφατα από τις μαύρες φεμινίστριες.⁵

Επιπλέον, προτείνουμε ότι το ζήτημα της αλληλοδιαπλοκής των διαφορετικών κοινωνικών διαιρέσεων δεν μπορεί να επικεντρώνεται μόνο στη θέση των μαύρων γυναικών έναντι των λευκών γυναικών. Οι θεωρητικές συνέπειες μιας τέτοιας επιλογής είναι ότι ο «ρατσισμός» προσλαμβάνεται ως κατηγορία που εφαρμόζεται μόνο στην περίπτωση των «μαύρων» γυναικών και έτσι το ενδιαφέρον εστιάζεται περισσότερο στο χρώμα παρά στη δομική θέση των εθνοτικών

4. Ο όρος «εθνοτικός» και «εθνότητα» έχουν πρόσφατα κατηγορηθεί ότι προκαλούν σύγχυση σε ό,τι αφορά τις ρατσιστικές κοινωνικές σχέσεις. Ωστόσο, όπως υποστηρίζουμε στη συνέχεια, δεν χρησιμοποιούμε αυτές τις έννοιες στο πλαίσιο της επικρατούσας κοινωνιολογικής παράδοσης. Για μια κριτική αυτών των όρων βλ., για παράδειγμα, E. Lawrence (1982).

5. Σε μια σειρά σεμιναρίων που οργανώθηκαν από το Τμήμα Κοινωνιολογίας του Πολυτεχνείου του Τάμπερσχαντ στις Έμφυλεις και Εθνοτικές Διαιρέσεις, η Βάλερι Άμος, η Πράντιμα Πάρμαρ και η Αμίνα Μάμα παρουσίασαν αναλύσεις που υπογράμμιζαν τη σημασία της μελέτης του τρόπου με τον οποίο η διαπλοκή των εθνοτικών, έμφυλων και ταξικών διαιρέσεων προσδίδει συγκεκριμένο χαρακτήρα στην καταπίεση των μαύρων γυναικών.

ομάδων ως καθοριστικό παράγοντα των κοινωνικών τους σχέσεων. Επίσης, όταν εστιάζουμε αποκλειστικά στον «κρατισμό» αδυνατούμε να αντιμετωπίσουμε την ποικιλομορφία των εθνοτικών εμπειριών που απορρέουν από άλλους παράγοντες, όπως η οικονομική ή πολιτική θέση. Η έννοια των «μαύρων γυναικών» ως κριτήριο για τον προσδιορισμό ενός φεμινιστικού κινήματος εναλλακτικού προς τον λευκό φεμινισμό αφήνει τις μη Βρετανές, μη μαύρες γυναίκες (όπως εμείς – μια Ελληνοκύπρια και μια Ισραηλινή Εβραία) πολιτικά ακάλυπτες. Αν και αναγνωρίζουμε την ορμή του κινήματος των μαύρων γυναικών και την ανάγκη της αυτόνομης οργάνωσής του, θεωρούμε ότι ο μαύρος φεμινισμός ενδεχομένως αποτελεί μια κατηγορία υπερβολικά πλατιά ή υπερβολικά στενή για συγκεκριμένους φεμινιστικούς αγώνες. Από τη μια πλευρά, υπάρχουν αγώνες που αφορούν όλες τις μετανάστριες, όπως οι αγώνες ενάντια στους νόμους για τη μετανάστευση, και από την άλλη πλευρά, υπάρχουν αγώνες που ενδεχομένως αφορούν μόνο τις Σιχ Ινδές, για παράδειγμα.

Για αυτούς τους λόγους, η εργασία μας θα χρησιμοποιήσει την έννοια των εθνοτικών διαιρέσεων και όχι τη διάκριση μαύρου/λευκού ως μια ευρύτερη εννοιακή κατηγορία για την πάλη ενάντια στον ρατσισμό. Στο κείμενο αυτό θα επιχειρήσουμε, μεταξύ άλλων, να εξετάσουμε τη σχέση των εννοιών του ρατσισμού και της εθνότητας και να συνδέσουμε τις εθνοτικές με τις έμφυλες και ταξικές διαιρέσεις.

Η μαρξιστική παράδοση ανάλυσης που έχει επηρεάσει την πλειοψηφία των σοσιαλιστικών-φεμινιστικών αναλύσεων είναι εν μέρει υπεύθυνη για την αορατότητα των εθνοτικών διαιρέσεων (όπως επίσης υπεύθυνη είναι και η ίδια η φεμινιστική παράδοση που αποδίδει ενιαίες και βιολογικές ρίζες στις «γυναίκες»). Η σύγχρονη μαρξιστική ανάλυση έχει πράγματι αναγνωρίσει τη σημασία της συσχέτισης των εθνοτικών με τις ταξικές διαιρέσεις και των έμφυλων με τις ταξικές διαιρέσεις. Δεν έχει γίνει ωστόσο σοβαρή προσπάθεια συσχέτισης

των εθνοτικών και ταξικών διαιρέσεων. Επιπλέον, ο μαρξισμός δυσκολεύεται να αναλύσει τις εθνοτικές ή έμφυλες διαιρέσεις, αποφεύγοντας την αναγωγή τους σε κάποια μορφή ταξικής διαίρεσης. Εξαιτίας της σημασίας που έχει αυτή η παράδοση ανάλυσης για εμάς, θα παρουσιάσουμε μια κριτική του μαρξισμού ως αναγκαία εισαγωγή για την ανάπτυξη της δικής μας θέσης.

Στη συνέχεια, θα παρουσιάσουμε ένα ερευνητικό πλαίσιο για την ανάλυση της αλληλοδιαπλοκής των εθνοτικών και έμφυλων διαιρέσεων. Θα εξετάσουμε συνοπτικά αυτές τις διαιρέσεις σε δυο βασικά πεδία της φεμινιστικής ανάλυσης: την εργασία και την αναπαραγωγή. Θα ολοκληρώσουμε το κείμενο με τη συζήτηση των συνεπειών της ανάλυσής μας για τη φεμινιστική αντιπαράθεση μεταξύ Δυτικού και Τρίτου Κόσμου.

Εθνοτικές και έμφυλες διαιρέσεις και μαρξισμός

Όπως αναφέρθηκε ήδη, ο μαρξισμός έχει συγκεκριμένες δυσκολίες στην ανάλυση των μη ταξικών κοινωνικών διαιρέσεων. Η μαρξιστική έννοια του τρόπου παραγωγής βασίζεται σε ένα αφηρημένο μοντέλο σχέσεων, το οποίο δεν λαμβάνει υπόψη τις συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων που περιλαμβάνονται σε αυτό το μοντέλο. Εγκαθιδρύει ωστόσο μια ισχυρή βάση για τις ταξικές διαιρέσεις, καθώς η έννοια της τάξης ενσωματώνεται ιεραρχικά σε μια συστηματική θεωρία όπου κεντρική έννοια αποτελεί ο τρόπος παραγωγής. Οι εθνοτικές και έμφυλες διαιρέσεις όμως δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν στο πλαίσιο αυτής της θεωρίας, καθώς δεν αποτελούν ουσιαστικά συστατικά της – λείπει η θεωρητική βάση για αυτές τις διαιρέσεις.⁶

6. Για τα προβλήματα θεωρητικοποίησης των έμφυλων διαιρέσεων μέσα από ένα μαρξιστικό πλαίσιο, βλ. H. Hartmann (1979). Για τα προβλήματα θεωρητικοποίησης της φυλής στον μαρξισμό, βλ. ειδικά J. Gabriel and G. Ben-Tovim (1978).

Το αφηρημένο επίπεδο ανάλυσης στο *Κεφάλαιο* του Μαρξ εγείρει ζητήματα για την ανάλυση συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων, συμπεριλαμβανομένων των ταξικών. Σε κάποιες εκδοχές του μαρξισμού που εντοπίζονται σε οικονομιστικές προσεγγίσεις, οι τάξεις ως συγκεκριμένες ομάδες ανθρώπων υπάρχουν στις λειτουργίες της οικονομίας ή τις «ανάγκες» του κεφαλαίου. Δεν αποδεχόμαστε την απεικόνιση της τάξης ως κατηγορία που περιορίζεται στη δυναμική που εντοπίζεται στη σφαίρα της οικονομίας. Πράγματι, ένας μεγάλος αριθμός πρόσφατων αναλύσεων αντιμετωπίζει τις τάξεις ως συγκεκριμένες ιστορικές ομαδοποιήσεις, που εμφανίζουν πρακτικές οι οποίες δεν συνδέονται με τις συνέπειες του τρόπου παραγωγής. Θα διαφωνούσαμε με μια απλουστευτική θέση που θεωρεί αναγκαία τη σχέση μεταξύ του ταξικού καθορισμού και της πολιτικής/ταξικής θέσης, για παράδειγμα. Ειδικότερα, απορρίπτουμε μια τέτοια θέση, όχι μόνο εξαιτίας των λόγων που συνήθως δίνονται από τους μαρξιστές, όπως είναι, για παράδειγμα, ο διαφορετικός ρόλος της ιδεολογίας και της πολιτικής, αλλά και επειδή θεωρούμε σημαντική τη διαπλοκή των ταξικών, εθνοτικών και έμφυλων διαιρέσεων για την ανάπτυξη συγκεκριμένων μορφών πολιτικής συνείδησης και δράσης.

Σε αντίθεση με την ταξική ανάλυση που βρίσκει θεωρητική βάση στον μαρξισμό, παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει σε επίπεδο ειδικότερης ανάλυσης, η ανάλυση των έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων καλείται να αντιμετωπίσει διαφορετικά προβλήματα. Οι μαρξιστές χρησιμοποιούν αυτές τις κατηγορίες ακολουθώντας την κοινή λογική, καθώς ο μαρξισμός δεν έχει ενδιαφερθεί συστηματικά για το φύλο και την εθνότητα ως θεωρητικές κατασκευές. Αυτό έχει οδηγήσει σε πολύ θολές και ασαφείς χρήσεις των εννοιών και αλλαγές στο νόημά τους όπως είναι, για παράδειγμα, η αντιμετώπιση του φύλου άλλοτε ως ένα βιολογικό συστατικό και άλλοτε ως κοινωνική κατασκευή, ή η αντιμετώπιση της φυλής ως κατηγορίας που κα-

τασκευάζεται ιστορικά, αλλά βασίζεται στο χαρακτηριστικό της «μαυρότητας».

Εξαιτίας της αποτυχίας του μαρξισμού να αντιμετωπίσει συγκεκριμένα τις έμφυλες και εθνοτικές διαιρέσεις, οι μαρξίστριες-φεμινίστριες και οι μαρξιστές/τριες αντιρατσιστές/στρίες επιχειρήσαν να γειώσουν αυτές τις διαιρέσεις στις οικονομικές σχέσεις, ενώ οι μαρξίστριες-φεμινίστριες ειδικότερα προσπάθησαν να υιοθετήσουν μια προσέγγιση μη υπαγωγής στην τάξη.

Οι εθνοτικές και έμφυλες ομάδες θεωρείται ότι δομούνται από τις «ανάγκες» του κεφαλαίου για μεταναστευτική εργασία ή φτηνή εργασία. Η συζήτηση για τον εφεδρικό στρατό εργασίας αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα.⁷ Επιπλέον, υπήρξε μια τάση υπαγωγής αυτών των ομάδων σε κατά βάση ταξικές κατηγοριοποιήσεις. Για παράδειγμα, έχουμε δει προσπάθειες θεώρησης των μαύρων ανθρώπων στη Βρετανία ως επιμέρους συνόλου της τάξης ή ως πολιτών δεύτερης κατηγορίας και των μεταναστών στην Ευρώπη ως ενός «ταξικού στρώματος» της εργατικής τάξης. Αυτή η προσέγγιση αποτυγχάνει εμπειρικά να αναδείξει τη διαφοροποίηση που υπάρχει εντός της εθνοτικής ή μεταναστευτικής κατηγορίας, τόσο με όρους εθνότητας και φύλου όσο και με όρους οικονομικής, πολιτικής και ιδεολογικής θέσης. Επιπλέον, η υπαγωγή στην τάξη παρουσιάζει τις εθνοτικές και έμφυλες ταυτότητες ως μια μορφή «ψευδούς συνείδησης», ως μη πραγματικές. Για παράδειγμα, ορισμένες προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν την εθνότητα ως μια μορφή ταξικής συνείδησης σε αρχικό στάδιο.⁸ (Είναι ενδιαφέρον ότι η έννοια των γυναικών ως τάξη παρουσιάζεται πιο συστηματικά από την Ντέλφι [1977] από μια ριζοσπαστική-φεμινιστική θέση.)

7. Βλ. V. Beechey (1977) για μια προσπάθεια εφαρμογής της έννοιας στις γυναίκες. Βλ. S. Castles και G. Kosack (1972) για μια ανάλυση των μεταναστών ως εφεδρικού στρατού. Για μια κριτική αυτών των προσαρμογών βλ. F. Anthias (1980).

8. Για κριτικές επισκοπήσεις αυτής της θέσης βλ. J. Kahn (1981) και J. S. Saul (1979).

Η μαρξιστική θεωρία για το κράτος, που περιλαμβάνει την κλασική μαρξιστική παράδοση των Ένγκελς, Λένιν και Ρόζα Λούξεμπουργκ και πιο πρόσφατες εξελίξεις (εργαλειακές και λειτουργικές προσεγγίσεις και θεωρίες κρατικής προέλευσης) εγείρει ένα διαφορετικό ζήτημα για την ανάλυση των εθνοτικών διαιρέσεων.⁹

Οι μαρξιστικές θεωρίες του κράτους τείνουν να ταυτίζουν τα όρια της εθνικής συλλογικότητας με εκείνα των σχέσεων παραγωγής. Αυτό εντοπίζεται στην υπόθεση του ίδιου του Μαρξ σχετικά με την επικάλυψη του ορίου μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας. Με τα λόγια του Μαρξ, «στο κράτος ενσαρκώνεται ολόκληρη η κοινωνία των πολιτών μιας εποχής». Για τους μαρξιστές, συνολικά, η άνοδος του έθνους-κράτους περιορίζεται ενεργά από τις σχέσεις παραγωγής και τις συνθήκες της ταξικής σύγκρουσης. Για παράδειγμα, στην κλασική ανάλυση του Ένγκελς για την ανάδυση του κράτους αυτό απεικονίζεται ως αποτέλεσμα της εμπλοκής της κοινωνίας σε ανεπίλυτους ταξικούς ανταγωνισμούς (Ένγκελς, 1972). Επομένως, οι μαρξιστικές αναλύσεις υπήρξαν δεκτικές ως προς τη διαφοροποιημένη πρόσβαση των διαφορετικών τάξεων στην εξουσία, αλλά όχι ως προς άλλες μορφές διαφοροποιημένης πρόσβασης βάσει των έμφυλων ή εθνοτικών, εθνικών ή φυλετικών διαιρέσεων.¹⁰ Αυτές οι παραδοχές δεν αμφισβητούνται σοβαρά από διάφορες πρόσφατες μαρξιστικές αναλύσεις για το κράτος.

Η άποψή μας είναι ότι δεν αρκεί να ισχυριστούμε, όπως κάνει ο Σέρμερχορν (1970), ότι στον σύγχρονο κόσμο κάθε έθνος-κράτος περιλαμβάνει υποτημήματα ή υποσυστήματα. Ισχύει επίσης ότι σε σχεδόν όλους τους κοινωνικούς σχηματισμούς υπάρχουν τμήματα του πληθυσμού που σε μεγαλύτερο ή μικρό-

τερο βαθμό αποκλείονται από την πολιτική συμμετοχή και αντιπροσώπευση. Αυτός ο αποκλεισμός λειτουργεί τουλάχιστον εν μέρει διαφορετικά σε σχέση με τον αποκλεισμό των τάξεων από την κυρίαρχη εθνική ή εθνοτική ομάδα. Για παράδειγμα, το νέο Νομοσχέδιο για την Ιθαγένεια στη Βρετανία δημιουργεί αποκλεισμούς όχι στη βάση της τάξης (όπως κάνει η νομοθεσία σχετικά με την ιδιωτική ιδιοκτησία, για παράδειγμα) αλλά στη βάση της εθνικότητας και του φύλου.

Ένα επιπλέον πρόβλημα που εμφανίζει μέρος της μαρξιστικής βιβλιογραφίας είναι η πρόταση ότι οι εσωτερικές εθνοτικές διαιρέσεις είναι ιδεολογικές, δηλαδή «ψευδείς» ή μη πραγματικές. Η προσπάθεια θεωρητικοποίησης της διάκρισης μεταξύ ιστορικών (δηλαδή πραγματικών) και μη ιστορικών (δηλαδή μη πραγματικών) εθνών προϋπέθετε ότι αν μια εθνοτική μειονότητα ήταν σε θέση να αποκτήσει ένα χωριστό και ανεξάρτητο κράτος, τότε αυτό βασιζόταν σε μια πραγματική και ιστορική καταγωγή, ενώ οι άλλες μειονότητες ήταν μη ιστορικές και μόνο «ιδεολογικές».¹¹

Και οι τρεις διαιρέσεις έχουν μια δομημένη, εμπειρική και αναπαραστατική μορφή, κατασκευάζονται ιστορικά και επομένως μπορούν να αλλάξουν, αλληλοεπηρεάζονται και βρίσκονται σε σχέση αλληλεπίδρασης με τις οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές σχέσεις στις οποίες εντάσσονται. Συνήθως, εντός κάθε διαίρεσης εντοπίζονται σχέσεις εξουσίας, επομένως, συχνά και η ύπαρξη κυρίαρχων και υφιστάμενων μερών. Επομένως, οι σχέσεις κυριαρχίας πλαισιώνουν όλες τις διαιρέσεις και τη μεταξύ τους σχέση. Κατά συνέπεια, οι διαιρέσεις μπορεί να περιλαμβάνουν την πολιτική κινητοποίηση, τον αποκλεισμό από συγκεκριμένους πόρους και αγώνες σε σχέση με αυτές,

9. Για μια επισκόπηση των μαρξιστικών θεωριών του κράτους βλ. Bob Jessop (1982).

10. Η σοσιαλιστική-φεμινιστική ανάλυση της πορείας είναι εξαιρεση σε αυτό. Για παράδειγμα, βλέπε το έργο του E. Wilson (1977).

11. Για παράδειγμα, η H. B. Davis (1973: 31) δηλώνει ότι ο Ένγκελς χρησιμοποιούσε τη θεωρία των «ανιστόρτων λαών», σύμφωνα με την οποία οι λαοί που δεν σχημάτισαν ποτέ κράτος στο παρελθόν δεν αναμένεται να σχηματίσουν ένα βιώσιμο κράτος στο μέλλον.

αιτήματα για πολιτική αντιπροσώπευση και τη διαμόρφωση συγκεκριμένων συμφερόντων και στόχων που μπορεί να αλλάζουν με το πέρασμα του χρόνου. Δεν τίθεται επομένως ζήτημα ως προς το αν μία διαίρεση είναι πιο «πραγματική» από τις άλλες ή ως προς το *ποια* είναι πιο σημαντική. Ωστόσο, είναι ξεκάθαρο ότι οι τρεις διαιρέσεις δίνουν προτεραιότητα σε διαφορετικά πεδία των κοινωνικών σχέσεων και έχουν διαφορετικές συνέπειες που ενδεχομένως μπορούν να οριστούν σε ειδικότερες αναλύσεις. Ωστόσο, υποστηρίζουμε ότι κάθε διαίρεση υφίσταται εντός των άλλων διαιρέσεων και ότι αυτό πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στην ανάλυση.

Πρώτον, θα σχολιάσουμε σύντομα αυτές τις διαιρέσεις, ξεκαθαρίζοντας τον τρόπο με τον οποίο τις χρησιμοποιούμε και συζητώντας κάποιες από τις βασικές διαφορές τους. Δεύτερον, θα τοποθετήσουμε αυτές τις διαιρέσεις στη μεταξύ τους σχέση στα πεδία της εργασίας και της αναπαραγωγής, δυο κεντρικές περιοχές των φεμινιστικών αναλύσεων. Θα αναδείξουμε ειδικότερα τις συνδέσεις μεταξύ των έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων, καθώς πρόκειται για μια διάσταση που σπάνια λαμβάνεται υπόψη.

Τάξη, φύλο και εθνοτικές διαιρέσεις

Στο έργο των σοσιαλιστών/τριών στο πλαίσιο μιας ευρύτερης μαρξιστικής ανάλυσης οι ταξικές διαιρέσεις θεμελιώνονται πάνω στις διαφορετικές σχέσεις των ομάδων με τα μέσα παραγωγής, οι οποίες οδηγούν σε αυτό που είναι γνωστό ως ταξικός καθορισμός της ομάδας. Ωστόσο, η κινητοποίηση της τάξης δεν ερμηνεύεται με βάση τον ταξικό καθορισμό, καθώς οι επιδιώξεις της τάξης κατασκευάζονται μέσα από πολλούς διαφορετικούς μηχανισμούς με τις ιδεολογικές πρακτικές να έχουν κεντρικό ρόλο σε αυτή τη διαδικασία. Οι συγκεκριμένες ταξικές ομαδοποιήσεις μπορεί να περιλαμβάνουν άντρες και γυναίκες,

μαύρους/ες και λευκούς/ες καθώς και διαφορετικές κουλτούρες και εθνοτικές ταυτότητες. Αυτές οι ομαδοποιήσεις κατασκευάζονται ιστορικά. Ορισμένες φορές η τάξη μπορεί να συμπίπτει με το φύλο ή την εθνοτική θέση (και άλλες φορές μπορεί να τέμνονται). Για παράδειγμα, κάποια τμήματα της εργατικής τάξης μπορεί να αποτελούνται κυρίως από γυναίκες ή μαύρους ανθρώπους. Αυτό μπορεί να αντανakλά οικονομικές, πολιτικές και ιδεολογικές διαδικασίες, και μπορεί ακόμη να δομείται μέσω του αγώνα και της διαπραγμάτευσης μεταξύ των ίδιων των ομάδων και σε σχέση με το κράτος. Οι τάξεις δεν είναι ομοιογενείς εθνοτικά, πολιτισμικά ή ως προς το φύλο στις περισσότερες περιπτώσεις, ωστόσο τμήματα της τάξης μπορεί να εμφανίζουν κάποιο είδος ομοιογένειας.

Οι έμφυλες διαιρέσεις συνδέονται με την οργάνωση της διαφοράς στη βάση του βιολογικού φύλου και της βιολογικής αναπαραγωγής και καθιερώνουν μορφές αναπαραστάσης γύρω από αυτές τις έννοιες, αν και το ειδικότερο περιεχόμενο που τους αποδίδεται περιλαμβάνει την έννοια της καταλληλότητας της μισθωτής εργασίας, της εκπαίδευσης και ούτω καθεξής, για άντρες και γυναίκες. Συνήθως, η διαφορά στη βάση του βιολογικού φύλου και η βιολογική αναπαραγωγή (η οντολογική βάση του φύλου) συνδέονται κατ' ανάγκη με συγκεκριμένες κοινωνικές συνέπειες (όπως η «σεξουαλική επαφή» και η «ταξική θέση»). Κατά συνέπεια, οι έμφυλες διαιρέσεις συνήθως λειτουργούν στη βάση μιας «φυσικής» σχέσης ανάμεσα σε κοινωνικές συνέπειες και σε διαφορές στη βάση του βιολογικού φύλου/στη βιολογική αναπαραγωγή. Δεν αποδεχόμαστε μια τέτοια αναπαράσταση του φύλου, ούτε ότι η βιολογική αναπαραγωγή είναι μια υλική βάση για το *φύλο* ισοδύναμη με εκείνη της *παραγωγής* για την *τάξη*. Πράγματι, η προσπάθεια ανακάλυψης ενός φεμινιστικού υλισμού στις κοινωνικές σχέσεις αναπαραγωγής αποτυγχάνει γιατί ακριβώς επιχειρεί να προσεγγίσει ένα διαφορετικό αντικείμενο με εργαλεία μιας υλιστικής

προσέγγισης.¹² Το τελικό αποτέλεσμα είναι η αναγωγή των κοινωνικών σχέσεων του φύλου στην υλική τους βάση (βιολογία), κατ' αναλογία με την αναγωγή των κοινωνικών σχέσεων στον «τρόπο παραγωγής» στο πλαίσιο του μαρξιστικού υλισμού.

Απορρίπτουμε τόσο τον βιολογικό αναγωγισμό όσο και τον ταξικό αναγωγισμό. Υποστηρίζουμε ότι στο πεδίο των έμφυλων διαιρέσεων υπάρχει ένα *αντικείμενο* διαλογικής αναφοράς που συνδέεται με ομάδες υποκειμένων που ορίζονται με βάση τη διαφορά στη βάση του βιολογικού φύλου/βιολογική διαφορά η οποία έρχεται σε αντίθεση με ομάδες υποκειμένων που ορίζονται με βάση την οικονομική, παραγωγική τους διαφορά, όπως στην τάξη. Οι έμφυλες διαιρέσεις είναι «ιδεολογικές» στο βαθμό που δεν βασίζονται στην αναπαραγωγή, αλλά η αναπαραγωγή εκλαμβάνεται ως η βάση τους. Ωστόσο, η ιδεολογική φύση των έμφυλων διαιρέσεων δεν σημαίνει ότι αυτές δεν υπάρχουν ούτε ότι δεν έχουν κοινωνική προέλευση και κοινωνικές συνέπειες ή ότι δεν εμπλέκουν υλικές πρακτικές.

Σε αντίθεση με τις ταξικές και έμφυλες διαιρέσεις, οι εθνοτικές διαιρέσεις δεν μπορούν εύκολα να γειωθούν σε κάποιο ξεχωριστό πεδίο σχέσεων. Αυτό καθιστά ακόμα πιο προβληματικές διάφορες μαρξιστικές και κοινωνιολογικές προσπάθειες διαπίστωσης συστηματικών εννοιακών διαφορών μεταξύ εθνικών/εθνοτικών και φυλετικών κατηγοριοποιήσεων. Τέτοιες προσπάθειες δεν είναι ποτέ επιτυχείς γιατί είναι αδύνατο να αποδοθούν με συστηματικό τρόπο συγκεκριμένα και διαφορετικά πεδία σε αυτές τις κατηγοριοποιήσεις. Η μετανάστευση, η κατάκτηση και ο αποικισμός έχουν δημιουργήσει ένα ευρύ και ετερογενές σύνολο ιστορικών περιπτώσεων.

Η μόνη γενική βάση πάνω στην οποία μπορούμε να προσεγγίσουμε αυτό που γίνεται ευρέως αντιληπτό ως «εθνοτικά» φαινόμενα σε όλη τους την ποικιλομορ-

φία είναι να θεωρήσουμε τα φαινόμενα αυτά διάφορες μορφές ιδεολογικής κατασκευής που διαιρούν τους ανθρώπους σε διαφορετικές συλλογικότητες ή κοινότητες. Αυτό θα περιλαμβάνει όρια αποκλεισμού/ενσωμάτωσης που διαμορφώνουν τη συλλογικότητα. Με άλλα λόγια, αν και οι κατασκευές είναι ιδεολογικές, περιλαμβάνουν πραγματικές υλικές πρακτικές και επομένως προελεύσεις και συνέπειες. Ανεξάρτητα από το αν τα όρια αφορούν μια φυλή, ένα έθνος ή μια γλωσσική ή πολιτισμική μειονότητα, θα τείνουν να επικεντρώνονται γύρω από τον μύθο της κοινής προέλευσης (βιολογικής, πολιτισμικής ή ιστορικής). Η συμμετοχή στην ομάδα θεωρείται «φυσικό» δικαίωμα του να *γεννιέσαι* σε αυτήν, αν και κάποιες φορές ένα άτομο μπορεί να συμμετέχει στη συλλογικότητα με άλλους τρόπους πέραν του να γεννηθεί σε αυτήν (όπως μέσω της αλλαγής θρησκείας ή της φυσικοποίησης). Η υπεροχή της συλλογικότητας και οι κοινωνικές σχέσεις που εμπλέκονται μπορεί να ποικίλουν σε μεγάλο βαθμό.

Η εθνότητα δεν είναι μόνο ζήτημα εθνοτικής ταυτότητας. Η εθνοτική ταυτότητα δεν εξαντλεί τα όρια της κατηγορίας του «εθνοτικού» ούτε προκύπτει αναγκαστικά. Η εθνότητα μπορεί να κατασκευάζεται έξω από την ομάδα, από τις υλικές συνθήκες της ομάδας και την κοινωνική της αναπαράσταση από άλλες ομάδες. Ωστόσο στην πράξη, η εθνοτική ταυτότητα και συχνά η αλληλεγγύη μπορεί να πραγματώνονται είτε ως προαπαιτούμενο για την ομάδα είτε ως συνέπεια της υλικής, πολιτικής ή ιδεολογικής τοποθέτησης της ομάδας. Επιπρόσθετα, η εθνότητα περιλαμβάνει τον αγώνα, τη διαπραγμάτευση και τη χρήση εθνοτικών πόρων για την αντιμετώπιση ή τη διατήρηση της μειονεκτικής ή πλεονεκτικής της θέσης αντίστοιχα. Οι συνθήκες αναπαραγωγής της εθνοτικής ομάδας καθώς και ο μετασχηματισμός της συνδέονται με τις έμφυλες και ταξικές διαιρέσεις. Για παράδειγμα, η ταξική ομοιογένεια εντός της εθνοτικής ομάδας θα οδηγήσει σε μεγαλύτερη συνοχή σε συμφέροντα και στόχους,

12. Αυτή η προσέγγιση εντοπίζεται, για παράδειγμα, στην Z. Eisenstein (1979).

Συχνά η έννοια της εθνότητας ταυτίστηκε στη Βρετανία με την παράδοση του εθνοτικού σχολείου που τείνει να επικεντρώνεται σε ζητήματα πολιτισμού ή ταυτότητας και έχει δεχτεί μεγάλες και δικαιολογημένες επιθέσεις για αγνόηση του ζητήματος του ρατσισμού και των δομικών μειονεκτημάτων των μειονοτικών εθνοτικών ομάδων.¹³ Ωστόσο, κεντρικό στοιχείο στη χρήση του όρου *εθνότητα* από την πλευρά μας αποτελούν οι πρακτικές αποκλεισμού/ενσωμάτωσης και οι σχέσεις εξουσίας κυριαρχίας/υποταγής που σχετίζονται με αυτές. Τόσο οι ομάδες της πλειοψηφίας όσο και οι μειονοτικές ομάδες έχουν συγκεκριμένη εθνότητα. Κοινές στην εθνότητα και τον ρατσισμό είναι οι κατηγορίες του αποκλεισμού και της εξουσίας, αλλά ο ρατσισμός αποτελεί ο ίδιος μια συγκεκριμένη μορφή αποκλεισμού. Ο ρατσιστικός λόγος καθορίζει τον πολιτισμό βιολογικά, αλλά το αντικείμενο αναφοράς του μπορεί να είναι κάθε ομάδα που έχει κατασκευαστεί «κοινωνικά» ως έχουσα μια διαφορετική «προέλευση», πολιτισμική, βιολογική ή ιστορική. Μπορεί να είναι «εβραϊκή», «μαύρη», «ξένη», «μεταναστευτική», «μειονοτική». Με άλλα λόγια, κάθε ομάδα που έχει προσδιοριστεί με εθνοτικούς όρους μπορεί να υπόκειται σε «ρατσισμό», δηλαδή σε μια μορφή αποκλεισμού. Η κατηγορία «ρατσισμός» είναι περισσότερο ντετερμινιστική από την απλή κατηγορία «εθνότητα».

Η διαφορά μεταξύ εθνοτικών και εθνικών ομάδων συχνά αφορά διαφορετικούς στόχους και επιτεύγματα της συλλογικότητας. Το εθνικιστικό σχέδιο είναι αυστηρά πολιτικό, καθώς τα αιτήματά του αναγκαστικά περιλαμβάνουν δικαιώματα σε ξεχωριστές πολιτικές αναπαραστάσεις ή σε εδάφη (όπως στην περίπτωση των Παλαιστίνιων και των Εβραίων στο Ισραήλ και των Τουρκοκυπρίων και Ελληνοκυπρίων στην Κύπρο).

Θεωρούμε ότι ειδικότερα οι έμφυλες και εθνοτικές διαιρέσεις στηρίζονται

στην ιδέα της «φυσικής» σχέσης. Στις έμφυλες διαιρέσεις αυτή η ιδέα εντοπίζεται στην άποψη ότι η διαφορά στη βάση του βιολογικού φύλου και η βιολογική αναπαραγωγή έχει αναγκαίες κοινωνικές επιπτώσεις, και στις εθνοτικές διαιρέσεις εντοπίζεται σε παραδοχές για τα «φυσικά» όρια των συλλογικοτήτων ή τη «φυσικότητα» του πολιτισμού. Σε καπιταλιστικές κοινωνίες, όπως η Βρετανία πολύ συχνά τα ιδεολογικά στοιχεία των έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων περί «φυσικότητας» χρησιμοποιούνται για τη «φυσικοποίηση» άνισων ταξικών διαιρέσεων. Οι έμφυλες και εθνοτικές διαιρέσεις χρησιμοποιούνται για να νομιμοποιήσουν την ταξική ανισότητα με δύο τρόπους.

Στις πατριαρχικές λευκές κοινωνίες, θεωρείται «φυσικό» οι άντρες και οι λευκοί/ες να κατέχουν υψηλότερη οικονομική θέση στην αγορά εργασίας σε σχέση με τις γυναίκες και τους/τις μαύρους/ες αντίστοιχα. Για παράδειγμα, οι έννοιες της σεξουαλικής διαφοράς των γυναικών (πιο «υποτακτικές», «θηλυκές», «ενστικτώδεις», «εκφραστικές», «επιδέξιες») και του «βασικού μητρικού τους ρόλου» χρησιμοποιούνται (ορισμένες φορές από τις ίδιες τις γυναίκες) για να δικαιολογηθεί (να εξηγηθεί) οικονομικά η θέση των γυναικών. Ο ρατσισμός και η εθνότητα παίζουν επίσης ρόλο στη νομιμοποίηση της οικονομικής/ταξικής υποταγής των μαύρων. Για παράδειγμα, επιχειρήματα για τις πολιτισμικές επιλογές των εθνοτικών ομάδων –και ρατσιστικά στερεότυπα για τους Ασιάτες (ότι κυνηγούν το χρήμα) και τους άντρες από την Αφρο-Καριβική (ότι είναι τεμπέληδες)– χρησιμοποιούνται για να δικαιολογηθεί η οικονομική τους θέση. Δεύτερον, τα στοιχεία περί «φυσικότητας» των έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων χρησιμοποιούνται για τον πολιτικό αγώνα ενάντια στην ταξική ανισότητα και τις έμφυλες και εθνοτικές ανισότητες. Αυτό ισχύει στους περισσότερους αντιιμπεριαλιστικούς αγώνες όπου χρησιμοποιούνται έννοιες της εθνικής ταυτότητας. Το κίνημα της μαύρης δύναμης ή εξουσίας χρησιμοποίησε συ-

13. Για μια κριτική βλ. J. Bourne και A. Sivanandan (1980).

χνά τη φυλετική/εθνοτική ταυτοποίηση εν μέρει ως μέσο για να απαντήσει στα υπάρχοντα φυλετικά στερεότυπα και σε μορφές καταπίεσης (για παράδειγμα, η ταυτοποίηση με την Αφρική στον μαύρο εθνικισμό, η ρητορική ότι «το μαύρο είναι όμορφο» στο κίνημα της μαύρης δύναμης και πιο πρόσφατα η αναβίωση πολιτισμικών και θρησκευτικών κινήματων όπως ο ρασταφαριανισμός). Σχετικά με το φύλο, οι φεμινίστριες χρησιμοποιούν τη γυναικεία «φύση» ως σημείο αφετηρίας, ειδικά σε ό,τι αφορά θετικές αξίες του γυναικείου πολιτισμού και της γυναικείας «φύσης». Ωστόσο, η χρήση των εθνοτικών και έμφυλων κατηγοριών με αυτό τον τρόπο, ως εργαλεία για την πολιτική κινητοποίηση σε ταξικούς αγώνες μπορεί να δημιουργήσει πρόβλημα στην ταξική ενότητα.

Όπως οι έμφυλες και εθνοτικές διαιρέσεις χρησιμοποιούνται για ταξικούς σκοπούς, έτσι και οι ταξικές διαιρέσεις μπορούν να παρέχουν τις υλικές συνθήκες για τις εθνοτικές και έμφυλες ομάδες, καθώς δίνουν άνιση πρόσβαση στους οικονομικούς πόρους. Οι πρακτικές του κράτους μπορεί να αποκλείουν τάξεις, εθνότητες και φύλα με διαφορετικούς τρόπους, δομούν τις σχέσεις ανάμεσα στις κατηγορίες και δίνουν διαφοροποιημένη πολιτική εξουσία σε διαφορετικές ομάδες. Επομένως, όταν αναλύουμε συγκεκριμένες ιστορικές περιπτώσεις συνήθως αυτές οι διαιρέσεις δεν μπορούν να διαχωριστούν.

Προτείνουμε ότι οι ιδεολογικές διαστάσεις περί «φυσικότητας» των εθνοτικών και έμφυλων ομαδοποιήσεων επηρεάζουν τις ταξικές σχέσεις. Ακόμα, θα θέλαμε να προτείνουμε ότι οι εθνοτικές και έμφυλες διαιρέσεις είναι κοινωνικά αμετάβλητες σε μεγαλύτερο βαθμό. Ενώ είναι θεωρητικά δυνατό για τα υποκείμενα να αλλάξουν ταξική θέση (αν και εμπειρικά μπορεί να είναι δύσκολο), δεν ισχύει το ίδιο για την έμφυλη ή εθνοτική θέση (ειδικά για την κατηγορία της «φυλής»). Η έμφυλη θέση είναι σταθερή (εκτός των τρανσέξουαλ) και σε γενικές γραμμές ένα άτομο «γεννιέται» στην εθνοτική του/της θέση. Σε ειδικές

περιπτώσεις, οι γυναίκες μπορούν να γίνουν «επίτιμοι» άντρες (όταν, για παράδειγμα, δεν είναι διαθέσιμοι άντρες για να κάνουν την «αντρική» δουλειά, όπως στον πόλεμο) ή μπορεί να αλλάξουν οι θρησκευτικές πεποιθήσεις. Αλλά ο μείζονας μηχανισμός ισχύει τόσο για τις εθνοτικές όσο και για τις έμφυλες διαιρέσεις.

Οι σχέσεις έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων

Προτείνουμε παραπάνω ότι οι τρεις διαιρέσεις είναι αλληλένδετες με τέτοιο τρόπο ώστε δεν είναι δυνατό να αντιμετωπίσουμε τη μία ως συμπλήρωμα της άλλης ή να δώσουμε προτεραιότητα σε κάποια από αυτές. Κάθε διαίρεση εμφανίζει ιδεολογικές και οργανωτικές αρχές εντός των οποίων λειτουργούν οι υπόλοιπες, αν και ο ρόλος τους θα διαφέρει σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια και διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες. Η μείξη του φύλου και της τάξης και η μείξη της εθνότητας και της τάξης θα επηρεάζει και τη σχέση έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων.

Για παράδειγμα, αν λάβουμε υπόψη μας το νοικοκυριό, θα διαπιστώσουμε ότι οι έμφυλες διαιρέσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνότητα. Ο έμφυλος διαχωρισμός της εργασίας στην οικογένεια βασίζεται σε εθνοτικά καθορισμένους γυναικίους και αντρικούς ρόλους. Πτυχές όπως η μητρότητα, η οικιακή εργασία, οι σεξουαλικές υποχρεώσεις, η υπακοή και υποταγή στις αντρικές διαταγές (και σε άλλα μέλη της οικογένειας) διαφέρουν σύμφωνα με την εθνότητα (και την τάξη φυσικά). Θα λέγαμε ότι οι εθνοτικές διαιρέσεις είναι σημαντικές ειδικά στις εσωτερικές έμφυλες διαιρέσεις μέσα στο νοικοκυριό και επομένως στην οικογένεια, αν και οι κρατικές πρακτικές τις επηρεάζουν.

Το πεδίο της εργασίας –ο πιο δημόσιος ή εξωτερικός έμφυλος διαχωρισμός της εργασίας– επηρεάζεται ειδικά από τις έμφυλες διαιρέσεις της πλειοψη-

φικής εθνοτικής ομάδας. Οι αξίες και οι θεσμοθετημένες πρακτικές για τη «φύση» και τον «ρόλο» των γυναικών θέτουν περιορισμούς στους άντρες και τις γυναίκες που ανήκουν σε μειονοτικές/υποτελείς εθνοτικές ομάδες, ανεξάρτητα από τις δικές τους έμφυλες ιδεολογίες.

Μια επιπλέον σύνδεση ανάμεσα στις έμφυλες και εθνοτικές διαιρέσεις εντοπίζεται στον τρόπο με τον οποίο τα *όρια* της εθνότητας εξαρτώνται από το φύλο. Ο ορισμός της ιδιότητας μέλους στην εθνοτική ομάδα συχνά εξαρτάται από την ορθή επιτέλεση έμφυλων χαρακτηριστικών. Η ταυτότητα και οι θεσμικές ρυθμίσεις εντός των εθνοτικών ομάδων ενσωματώνουν έμφυλους ρόλους και ορίζουν την καταλληλότητα των σχέσεων ανάμεσα στα φύλα όπως, για παράδειγμα, ποιος/α μπορεί να τους/τις παντρευτεί. Ένα Ελληνοκύπριο κορίτσι δεύτερης γενιάς θεωρείται «Κύπρια» συνήθως, όταν συμμορφώνεται με τους κανόνες για τη σεξουαλικά κατάλληλη συμπεριφορά – αλλιώς αποκλείεται. Ο ορισμός των ορίων δεν είναι απλώς μια εσωτερική πρακτική. Αν εξετάσουμε τα ρατσιστικά στερεότυπα θα διαπιστώσουμε τη σημασία που έχουν οι έμφυλοι ρόλοι: για παράδειγμα, στερεότυπα για τον «κυρίαρχο» Ασιάτη πατέρα και την «κυρίαρχη» μαύρη μητέρα, ή στερεότυπα για τους μαύρους και τις μαύρες ως «επιβίτορες» (άτομα με έντονη σεξουαλική δραστηριότητα). Όλα τα παραπάνω δείχνουν ότι οι εθνοτικές διαφορές προσδιορίζονται με βάση έμφυλα χαρακτηριστικά. Θέλουμε να προτείνουμε εν συντομία ορισμένα ειδικότερα σημεία σύνδεσης των εθνοτικών και έμφυλων διαιρέσεων στην εργασία και την αναπαραγωγή.

Εργασία

Οι εσωτερικές έμφυλες διαιρέσεις μιας εθνοτικής ομάδας θα επηρεάσουν και τη συμμετοχή αντρών και γυναικών της ομάδας στην αγορά εργασίας. Οι άντρες

και οι γυναίκες μιας συγκεκριμένης εθνοτικής ομάδας τείνουν να κατέχουν συγκεκριμένες αλλά διαφορετικές θέσεις στην αγορά εργασίας: για παράδειγμα, οι άντρες από την Αφρο-Καραϊβική ως εργαζόμενοι στην κατασκευαστική βιομηχανία και στα λεωφορεία, οι γυναίκες από την Αφρο-Καραϊβική ως εργαζόμενες στον τομέα της μεταποίησης και ως νοσοκόμες, οι Ασιάτες άντρες σε υφαντουργικές επιχειρήσεις και οι Ασιάτισσες γυναίκες ως εξωτερικές συνεργάτριες σε μικρή κλίμακα εργασίας παραγωγής ρουχισμού. Μια αγορά εργασίας διαφοροποιημένη στη βάση του βιολογικού φύλου θα δομήσει την τοποθέτηση των υποκειμένων ανάλογα με το βιολογικό φύλο, αλλά οι εθνοτικές διαιρέσεις θα καθορίσουν την υποταγή τους εντός αυτής της αγοράς – επομένως, για παράδειγμα, οι μαύρες και οι λευκές γυναίκες μπορεί να είναι και οι δύο υφιστάμενες σε μια αγορά εργασίας που διαφοροποιείται με βάση το βιολογικό φύλο, αλλά οι μαύρες γυναίκες θα είναι υφιστάμενες των λευκών γυναικών σε αυτήν την αγορά.

Θα λέγαμε ότι στις δυτικές κοινωνίες οι έμφυλες διαιρέσεις είναι για τις γυναίκες πιο σημαντικές σε σύγκριση με τις εθνοτικές διαιρέσεις σε ό,τι αφορά τους όρους της υποταγής στην αγορά εργασίας. Όσον αφορά την εργασία, οι μετανάστριες ή εθνοτικές γυναίκες είναι συνήθως πιο κοντά στον γυναικείο πληθυσμό ως σύνολο από ό,τι στους εθνοτικούς άντρες, σε σχέση με τον τύπο της μισθωτής εργασίας που επιτελείται. Οι μαύρες και οι μετανάστριες βρίσκονται ήδη σε τόσο μειονεκτική θέση στην εργασία εξαιτίας του φύλου τους, ώστε είναι δύσκολο να αναδειχτούν οι επιπτώσεις της εθνοτικής διάκρισης για αυτές. Όταν εξετάζουμε τη θέση της αντρικής εθνοτικής μειονότητας στην αγορά εργασίας, η επίπτωση της εθνότητας είναι περισσότερο ορατή. Αυτό μπορεί να οδηγήσει, για παράδειγμα, σε καταστάσεις όπως η εξής: κατά καιρούς ήταν πιο εύκολο για τις γυναίκες από την Αφρο-Καραϊβική ή την Ασία να βρουν εργασία – φτηνή ερ-

γασία στις «γυναικείες δουλειές», είτε ήταν στη νοσηλευτική, τη γραμμή παραγωγής ή τις δουλειές γραφείου – σε σύγκριση με τους άντρες.

Αλλά η αλληλοσυσχέτιση εθνοτικών και έμφυλων διαιρέσεων στην εργασία ξεπερνά την απλή διαφοροποίηση στην εργασία των εθνοτικών υποκειμένων σύμφωνα με το φύλο τους. Αυτή η επιπρόσθετη διάσταση ωστόσο τονίζεται ακόμα λιγότερο στη βιβλιογραφία που εξετάζει τις εθνοτικές και φυλετικές σχέσεις. Η οικονομική και κοινωνική πρόοδος μιας μεταναστευτικής ομάδας μπορεί να εξαρτάται εν μέρει από την πιθανότητα της αξιοποίησης του *νοικοκυριού* και των γυναικών σε αυτό ειδικότερα ως εργασιακού πόρου. Ο βαθμός, στον οποίο οι μετανάστες εθνοτικοί άντρες έχουν ενσωματωθεί στην ευρύτερη κοινωνική παραγωγή και η μορφή που παίρνει αυτή η ενσωμάτωση, μπορεί επίσης να εξαρτώνται από την αξιοποίηση της γυναικείας *μεταναστευτικής* εργασίας *συνολικά*. Οι άντρες από διαφορετικές μεταναστευτικές/εθνοτικές ομάδες έχουν ενσωματωθεί

οικονομικά με διαφορετικούς τρόπους. Οι άντρες από την Αφρο-Καραϊβική, για παράδειγμα, είναι στην πρωτοπορία της βρετανικής βιομηχανίας στην παραγωγή μεγάλης κλίμακας (Hall et al., 1978: 349). Από την άλλη πλευρά, οι Ασιάτες και Κύπριοι είχαν μια μεγαλύτερη τάση να κινούνται προς μικρής κλίμακας επιχειρηματικά ενδιαφέροντα και στον τομέα των υπηρεσιών της οικονομίας. Ειδικότερα, οι επιχειρηματικές υποθέσεις τόσο εντός της επίσημης όσο και εντός της κρυφής οικονομίας εξαρτώνται από την εκμετάλλευση της γυναικείας μισθωτής εργασίας και πιο συγκεκριμένα από τη συγγένεια και τη μεταναστευτική εργασία. Οι εθνοτικοί και οικογενειακοί δεσμοί χρησιμεύουν ώστε να επιτρέπουν την ακόμα μεγαλύτερη εκμετάλλευση της γυναικείας εργασίας (Anthias, 1983). Οι διαφορές στις οικογενειακές και έμφυλες ιδεολογίες μπορεί να εξηγούν εν μέρει τις διαφορές ανάμεσα στις συνήθεις μορφές εργασίας αφενός των αντρών από την Αφρο-Καραϊβική και αφετέρου των Ασιατών και Κυπρίων.

Αναπαραγωγή

Θέλουμε τώρα να στραφούμε στην περιοχή της αναπαραγωγής και να τη χρησιμοποιήσουμε για να εστιάσουμε στη διασύνδεση των έμφυλων, εθνοτικών και ταξικών διαιρέσεων.

Η ίδια η έννοια της αναπαραγωγής είναι προβληματική. Αυτό προκύπτει εν μέρει από την ασυνεπή και ετερογενή αντιμετώπιση που έχει δεχτεί στη βιβλιογραφία.¹⁴ Οι Edholm et al. (1977: 103) προτείνουν ότι η έννοια της αναπαραγωγής βασίζεται στην υπόθεση ότι «τα κοινωνικά συστήματα υπάρχουν για να διατηρούνται μέσα στον χρόνο (να αναπαράγονται) και, δεύτερον, ότι όλα τα επίπεδα του συστήματος πρέπει να διατηρηθούν μέσα στον χρόνο με τον ίδιο τρόπο». Αυτή η υπόθεση, πράγματι, πέφτει σε όλες τις παγίδες της λειτουργιστικής προσέγγισης στην κοινωνική ανάλυση. Η αναπαραγωγή των ανθρώπων και των συλλογικοτήτων καθορίζεται άμεσα από το ιστορικό και κοινωνικό περιεχόμενο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα. Ούτε βέβαια πρόκειται για μια ομοιογενή διαδικασία και οι αντιφάσεις και οι συγκρούσεις εντοπίζονται όχι μόνο στην αναπαραγωγή των διαφόρων οντοτήτων που εν μέρει αλληλεπικαλύπτονται, αλλά και στη μορφή της ίδιας της αναπαραγωγικής διαδικασίας.

Οι γυναίκες δεν αναπαράγουν απλώς τη μελλοντική ανθρωπινή και εργασιακή δύναμη και τους μελλοντικούς πολίτες του κράτους, αλλά και εθνοτικές και εθνικές συλλογικότητες. Όπως ισχύει για άλλες πτυχές της έμφυλης διαίρεσης της εργασίας, η εθνοτική και ταξική θέση των γυναικών θα επηρεάσει τον ρόλο τους στην αναπαραγωγική διαδικασία. Σε αυτό το σημείο είναι συνήθως σημαντικά τα ερωτήματα σχετικά με το ποιος/α μπορεί πράγματι να αναπαράγει τη συλλογικότητα και κάτω από ποιες συνθήκες. Ζητήματα, όπως η νομιμότητα του γάμου, το κατάλληλο

θρησκευτικό φρόνημα και τα λοιπά, είναι συχνά προαπαιτούμενα για τη νομιμοποιημένη αναπαραγωγή του έθνους ή της συλλογικότητας. Ο πραγματικός βαθμός και η μορφή του ελέγχου που ασκείται από τους άντρες ή τις εθνοτικές συλλογικότητες πάνω στις γυναίκες τους μπορεί να ποικίλει. Στον μουσουλμανικό κόσμο, για παράδειγμα, και στη Βρετανία υπό τον παλιό νόμο για την εθνικότητα, η εθνοτική, θρησκευτική ή εθνική θέση των γυναικών ήταν άυλη. Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στην εβραϊκή, η προέλευση της μητέρας είναι το πιο σημαντικό κριτήριο για τον ορισμό των ορίων της συλλογικότητας και είναι αυτό που καθόριζε την αναπαραγωγή του εβραϊκού «έθνους» (Yuval-Davis, 1980). Αυτό σαφώς δεν σημαίνει ότι οι γυναίκες αυτές έχουν μεγαλύτερη ελευθερία, αλλά απλώς ότι υπόκεινται σε μια διαφορετική σειρά ελέγχων.

Όπως και σε άλλες περιοχές, οι συνδέσεις έμφυλων και εθνοτικών διαιρέσεων ενδέχεται να υπόκεινται στην παρέμβαση του κράτους και συχνά κάτι τέτοιο ισχύει. Για παράδειγμα, στο Ισραήλ ακόμα και οι κοσμικοί άνθρωποι αναγκάζονται να παντρεύονται με θρησκευτική τελετή και σύμφωνα με τους παραδοσιακούς θρησκευτικούς κανόνες, ώστε ο γάμος τους να αναγνωριστεί από τον νόμο. Στις πιο ακραίες περιπτώσεις, ο τρόπος με τον οποίο συγκροτείται η κοινότητα από την κρατική νομοθεσία πρακτικά εμποδίζει τον γάμο μεταξύ κοινοτήτων. Στην Αίγυπτο, για παράδειγμα, ένας χριστιανός μπορεί να προσπλυτιστεί στο ισλάμ, ενώ οι μουσουλμάνες αντιμετωπίζουν εμπόδια στον γάμο με χριστιανούς κόπτες – αν παντρευτούν, δεν είναι πλέον μέρος της μουσουλμανικής κοινότητας, ούτε αναγνωρίζονται ως μέρος της χριστιανικής κοινότητας και χάνουν πρακτικά το νομικό τους καθεστώς. Το κράτος μπορεί να αντιμετωπίσει διαφορετικά τις γυναίκες ανάλογα από το αν ανήκουν σε κυρίαρχες ή υποτελείς εθνοτικές κοινότητες. Για παράδειγμα, ο νέος νόμος για την εθνικότητα στη Βρετανία έχει δώσει αυτόνομα εθνικά δικαιώματα αναπα-

14. Βλ. M. Mackintosh (1981), F. Edholm et al. (1977) και N. Yuval-Davis (1982).

ραγωγής στις λευκές Βρετανές, ενώ τα στερεά εξολοκλήρου από πολλές άλλες γυναίκες, κυρίως τις μαύρες.

Αυτή η διαφοροποιημένη αντιμετώπιση δεν σχετίζεται μόνο με τον ιδεολογικό ή νομικό έλεγχο της αναπαραγωγής. Το διαβόητο αντισυλληπτικό εμβόλιο Ντέπο-Προβέρα δόθηκε στη Βρετανία και αλλού πρακτικά αποκλειστικά στις μαύρες και πολύ φτωχές γυναίκες· μια μελέτη βρήκε περισσότερα φυλλάδια για τον έλεγχο των γεννήσεων σε κλινικές οικογενειακού σχεδιασμού σε ασιατικές γλώσσες παρά στα αγγλικά (βλ. το Brent Community Council, 1981). Στο Ισραήλ οι εβραϊκές οικογένειες (επειδή θεωρούνται «συγγενείς με τους Ισραηλινούς στρατιώτες») λαμβάνουν υψηλότερα επιδόματα τέκνων σε σύγκριση με τις αραβικές οικογένειες, ως μέρος μιας περίτεχνης πολιτικής που έχει στόχο να ενθαρρύνει την ανάπτυξη του εβραϊκού πληθυσμού και να αποθαρρύνει εκείνη των Αράβων. Πράγματι, η Έκθεση Μπέβεριτζ στη Βρετανία δικαιολόγησε την κατοχύρωση των επιδομάτων τέκνων ώστε να καταπολεμήσει τον κίνδυνο της εξαφάνισης της βρετανικής φυλής (1942: 154).

Από την άλλη πλευρά, η αναπαραγωγή μπορεί να γίνει πολιτικό εργαλείο στα χέρια των καταπιεσμένων εθνοτικών μειονοτήτων. Ένα γνωστό παλαιστινιακό ρητό λέει ότι «οι Ισραηλινοί μάς κερδίζουν στα σύνορα και εμείς τους κερδίζουμε στις κρεβατοκάμαρες». Οι Παλαιστίνιες, όπως και οι Εβραίες (και με μεγαλύτερη επιτυχία εξαιτίας διαφορών υλικών και ιδεολογικών παραγόντων) δέχονται πίεση από την κοινότητά τους, αν και όχι από το κράτος, να την αναπαράξουν και να την διευρύνουν. Αποτελεί γεγονός, για παράδειγμα, ότι στον Λίβανο δεν επιτρέπεται μη Παλαιστίνιοι/ες να υιοθετούν Παλαιστίνια παιδιά (σε αντίθεση με τα Βιετναμέζικα παιδιά σε παρόμοιες συνθήκες)· όλα τα παιδιά θεωρούνται μελλοντικοί μαχητές και μαχήτριες της παλαιστινιακής απελευθέρωσης. Με άλλα λόγια, ο έλεγχος της αναπαραγωγής μπορεί να αξιοποιηθεί ως στρατηγική υποταγής – από κυ-

ρίαρχες ομάδες ενάντια σε μειονοτικές ομάδες– καθώς και ως στρατηγική «δι-αχείρισης» από τις ίδιες τις εθνοτικές κοινότητες.

Στην αρχή αυτής της ενότητας αναδείξαμε ότι η διαδικασία της αναπαραγωγής ανθρώπινων υποκειμένων και κοινοτήτων δεν είναι ποτέ ενιαία. Θέλουμε να υπογραμμίσουμε ότι το ίδιο ισχύει και για τη συμμετοχή των ίδιων των γυναικών στον έλεγχο της αναπαραγωγής. Μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι πρακτικά παντού τα συμφέροντα του έθνους ή της εθνοτικής ομάδας είναι τα συμφέροντα των αρσενικών υποκειμένων τους και ότι τα συμφέροντα του κράτους είναι προικισμένα με τα συμφέροντα της αρσενικής εθνοτικής τάξης και όχι απλώς μιας τάξης που είναι «ουδέτερη» ως προς την εθνότητα και το φύλο. Ωστόσο, πολύ συχνά οι γυναίκες συμμετέχουν άμεσα στον αγώνα εξουσίας ανάμεσα στην εθνοτική τους κοινότητα και σε άλλες εθνότητες και το κράτος, συμπεριλαμβανομένης της εθελοντικής εμπλοκής σε έναν εντατικό αναπαραγωγικό «δημογραφικό» αγώνα. Την ίδια στιγμή, οι γυναίκες των κυρίαρχων εθνοτικών ομάδων συχνά μπορούν να ελέγχουν τον αναπαραγωγικό ρόλο των γυναικών άλλων εθνοτικών ομάδων, μέσα από την κρατική πρόνοια και τις νομικές πολιτικές και να χρησιμοποιούν αυτές τις γυναίκες ως υπηρέτριες και συνοδούς παιδιών, ώστε να ελαφρύνουν ένα μέρος του δικού τους φορτίου αναπαραγωγής.

Αυτό το τελευταίο σημείο μάς οδηγεί να σκεφτούμε τις πολιτικές συνέπειες της παραπάνω συζήτησης σχετικά με τις φεμινιστικές πολιτικές και την ύπαρξη κοινών φεμινιστικών στόχων.

Πολιτικές συνέπειες

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή αυτής της εργασίας, το ενδιαφέρον μας για το θέμα δεν είναι σε καμία περίπτωση απλώς ακαδημαϊκό. Ξεκινάει από την απογοήτευσή μας στην προσπάθειά μας

να βρούμε ένα πολιτικό περιβάλλον στο οποίο οι εθνοτικές διαιρέσεις θα αντιμετωπίζονται με ουσιαστικό τρόπο και όχι ως ανύπαρκτες ή ως ένα αμετακίνητο εμπόδιο για τη φεμινιστική πολιτική.

Το θεωρητικό μέρος αυτής της εργασίας ανέδειξε πόσο παραπλανητικό είναι να αντιμετωπίζονται οι έμφυλες σχέσεις χωρίς να τοποθετούνται στο πλαίσιο των εθνοτικών και ταξικών διαιρέσεων. Όταν λάβουμε υπόψη μας όλες τις συνέπειες αυτής της διαπίστωσης, γίνεται εμφανής η μυστικοποίηση της γνωστής έννοιας της «γυναικείας αλληλεγγύης». Όπως αναδείξαμε, δεν μπορεί να υπάρξει μια ενιαία κατηγορία των «γυναικών». Η υποταγή των γυναικών στους άντρες, τις κοινότητες και το κράτος λειτουργεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια. Επιπλέον, πολύ συχνά οι ίδιες οι γυναίκες συμμετέχουν στη διαδικασία της υποταγής και της εκμετάλλευσης άλλων γυναικών.

Μια κρίσιμη μορφή της γυναικείας καταπίεσης στην ιστορία είναι η αορατότητά τους, το γεγονός ότι είναι «κρυμμένες από την ιστορία». Η αορατότητα των γυναικών που δεν ανήκουν στην κυρίαρχη εθνοτική κοινότητα στη Βρετανία στο πλαίσιο της φεμινιστικής ανάλυσης υπήρξε εξίσου καταπιεστική. Με την εξαίρεση των μαύρων φεμινιστριών που πάλευαν για τον εαυτό τους σε απομόνωση, οι γυναίκες των μειονοτήτων υπήρξαν κυριολεκτικά απύσυχες σε όλες τις φεμινιστικές αναλύσεις. Έχουν διερευνηθεί οι ανθρωπολογικές και ιστορικές διαφορές στην κατάσταση των γυναικών, αλλά μόνο ώστε να αναδειχθεί η κοινωνική βάση των έμφυλων σχέσεων στη σύγχρονη Βρετανία. Ο ετερογενής εθνοτικός χαρακτήρας της τελευταίας δεν έχει ποτέ ληφθεί σοβαρά υπόψη.

Πρόσφατα, υπήρξαν κάποιες ενδείξεις ότι αναπτύσσεται η επίγνωση της ανάγκης να ληφθεί υπόψη η εθνοτική ποικιλομορφία. Τα πρώιμα γραπτά σοσιαλιστριών-φεμινιστριών όπως της Μισέλ Μπάρρετ (1980) και της Ελίζαμπεθ Γουίλσον (1977) σχετικά με τις γυναίκες στη Βρετανία, αγνόησαν πλήρως τις γυναίκες των μειονοτήτων, τις μετανά-

στριες, τις εθνοτικές ή μαύρες γυναίκες. Ωστόσο, στην εισαγωγή των ύστερων έργων τους (Barrett και McIntosh, 1982· Wilson, 1983), αναγνωρίζουν ότι δεν ασχολούνται με «εθνοτικές» γυναίκες ή οικογένειες. Αυτή η αναγνώριση σε καμία περίπτωση δεν υποκαθιστά την προσπάθεια να ληφθούν υπόψη οι εθνοτικές διαιρέσεις στην ανάλυση «της οικογένειας» στη Βρετανία.

Στο πολιτικό επίπεδο έγιναν τους τελευταίους μήνες κάποιες παραχωρήσεις στο μαύρο φεμινιστικό κίνημα. Για παράδειγμα, η ενσωμάτωση των μαύρων γυναικών στην Κολεκτίβα Spare Rib και στη Γυναικεία Επιτροπή του Συμβουλίου του Ευρύτερου Λονδίνου είναι πολύ σημαντικά πολιτικά επιτεύγματα, χωρίς προηγούμενο. Ωστόσο, αυτές οι παραχωρήσεις στις μαύρες φεμινίστριες δεν αποτελούν υποκατάστατο μιας συνεκτικής αυτοκριτικής του λευκού φεμινιστικού κινήματος και ανάλυσης των εθνοτικών του συμφερόντων.

Όταν μιλάμε για την ανάγκη των λευκών φεμινιστριών στη Βρετανία να αναγνωρίσουν τη δική τους εθνότητα, αναφερόμαστε σε βασικά ερωτήματα που συνδέονται με «φεμινιστικά ζητήματα». Μπορούμε να υποθέσουμε αυτόματα, όπως έκαναν τα δυτικά φεμινιστικά κινήματα, ότι ζητήματα όπως η έκτρωση, η αναπαράσταση της οικογένειας ως τόπος της θηλυκής καταπίεσης, ο αγώνας για νομική ισότητα με τους άντρες και ενάντια στις έμφυλες διακρίσεις και ούτω καθεξής, είναι τα φεμινιστικά ζητήματα; Η Μαξίν Μολινέ (1983) υποστήριξε πρόσφατα ότι αυτό που διαχωρίζει τις γυναίκες του Τρίτου Κόσμου και του δυτικού κόσμου δεν είναι τόσο τα συγκεκριμένα πολιτισμικά ή ιστορικά πλαίσια στα οποία εντάσσονται, αλλά διαφορές θεωρητικής και πολιτικής φύσης.

Υπάρχουν φυσικά διαφορετικές θεωρητικές και πολιτικές θέσεις, όπως υποστηρίζει η Μαξίν, τόσο στη Δύση όσο και στον Τρίτο Κόσμο. Αλλά οι φεμινιστικοί στόχοι δεν μπορούν να είναι ίδιοι σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια. Για παράδειγμα, η οικογένεια μπορεί να μην είναι ο κύριος τόπος για τη γυναι-

κεία καταπίεση όταν οι οικογένειες διαχωρίζονται από κατοικικές ή αποικιακές δυνάμεις (όπως στον Λίβανο ή τη Νότιο Αφρική), η έκτρωση μπορεί να *μην* είναι το κύριο ζήτημα όταν διεξάγονται αναγκαστικές στερήσεις, ούτε είναι η νομική ισότητα για τις γυναίκες η πρώτη προτεραιότητα σε πολυγαμικές κοινωνίες όπου οι γυναίκες δεν έχουν δικαίωμα σε έναν ανεξάρτητο αυτόνομο τρόπο ύπαρξης και οι σύζυγοι του παντρεύονται άλλες νεότερες και πιο γόνιμες γυναίκες. Στην εργασία τους πάνω στο γυναικείο κίνημα της Νοτίου Αφρικής, η Τζούντι Κιμπλ και η Ελέιν Αντερχάλτερ (1982) προτείνουν ότι «η ανάλυση και ο στόχος του δυτικού φεμινισμού δεν μπορεί να εφαρμοστεί αφηρημένα και καθολικά». Οι δυτικοί φεμινιστικοί αγώνες δεν ασχολούνται με τα «φεμινιστικά ζητήματα», αλλά με πολιτισμικά και ιστορικά συγκεκριμένα ζητήματα που σχετίζονται κυρίως με τις λευκές γυναίκες της μεσαίας τάξης που έχουν τη δική τους (ασφαλή στις ίδιες;) εθνότητα. Η Τζούντι και η Ελέιν τονίζουν ένα βασικό σημείο. Ωστόσο, φαίνεται ότι στην αναζήτησή τους για μια εναλλακτική προοπτική φτάνουν στο άλλο άκρο και καταλήγουν στην πραγματικότητα με ένα επικείμενο που κάνει κύκλους – ότι οι φεμινιστικοί αγώνες στο πλαίσιο των εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων μπορούν να εντοπιστούν στο τι κάνουν οι γυναίκες στα κινήματα αυτά. Με άλλα λόγια, όταν σταματήσουμε να θεωρούμε ότι ο λευκός φεμινισμός παρέχει τα απόλυτα κριτήρια για τον ορισμό των περιεχομένων του φεμινισμού, θα αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο θα αξιολογήσουμε πολιτικά τους διάφορους γυναικίους αγώνες.

Η εκκίνηση μιας πιθανής προσέγγισης μπορεί να εντοπιστεί σε ένα άρθρο της Γκέιλ Όμβεντ (1978), στο οποίο προτείνει ότι υπάρχει διαφοροποίηση μεταξύ των «γυναικείων» αγώνων και των «φεμινιστικών» αγώνων, στο βαθμό που οι δεύτεροι *αμφισβητούν* παρά *χρησιμοποιούν* τις παραδοσιακές έμφυλες διαιρέσεις στο πλαίσιο των εθνικών ή εθνικών αγώνων.

Θα προσθέταμε, ωστόσο, ότι η πρόκληση πρέπει να αφορά, κατά τη γνώμη μας, τόσο το έργο των γυναικών όσο και των αντρών. Πολύ συχνά, στους εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες, όπως και σε άλλες περιόδους κοινωνικής κρίσης, οι γυναίκες καλούνται να κάνουν αντρικές δουλειές, καθώς οι άντρες εμπλέκονται στο μέτωπο με άλλον τρόπο (όπως στον πόλεμο). Αυτή η επέκταση των γυναικείων ρόλων εκλαμβάνεται πολύ συχνά ως μια πράξη γυναικείας απελευθέρωσης και όχι ως μια ακόμα πλευρά της γυναικείας εργασίας. Όταν τελειώνει η κρίση, ανατίθενται στις γυναίκες ξανά δραστηριότητες αποκλειστικά γυναικείες, προς έκπληξη και απογοήτευση όλων όσων έβλεπαν στην απλή συμμετοχή των γυναικών στον «αγώνα» (στα ισραηλινά κιμπούτζ, το Αλγέρι ή το Βιετνάμ) ένα επίτευγμα του φεμινισμού. Υποστηρίζουμε, επομένως, ότι η πρόκληση πρέπει να αφορά την πραγματική έννοια της έμφυλης διαίρεσης της εργασίας και όχι μόνο τα συγκεκριμένα όριά της.

Κάτι τέτοιο δεν είναι καθόλου απλό, καθώς πολλές, αν όχι όλες οι εθνοτικές κουλτούρες, όπως σημειώσαμε προηγουμένως, θεωρούν κεντρική την κατασκευή μιας συγκεκριμένης μορφής έμφυλης διαίρεσης. Είναι υπερβολικά εύκολο να τεθεί το ερώτημα, όπως κάνουν πολλές αντιιμπεριαλιστριες και αντιρατσίστριες φεμινίστριες, λες και η προέλευση και ο τόπος της καταπίεσής τους κατασκευάζεται μόνο από τα πάνω, από τον λευκό αρσενικό σεξισμό.

Οι εθνοτικοί και έμφυλοι απελευθερωτικοί αγώνες και η αλληλεγγύη μπορούν να τέμνονται μεταξύ τους και να δικάζουν. Δεν πιστεύουμε ότι υπάρχει μια σωστή «γραμμή» που μπορεί να ακολουθηθεί σε όλες τις συνθήκες. Το επίκεντρο ή το σχέδιο κάθε αγώνα θα όφειλε να αποφασίζει σε ποιες διαιρέσεις δίνουμε προτεραιότητα και σε ποιον βαθμό είναι αναγκαίος ο χωριστός αγώνας και όχι ο ενιαίος. Οι πολιτικοί αγώνες, ωστόσο, που διαμορφώνονται πάνω σε ένα εθνοτικό ή έμφυλο περιεχόμενο θεωρούνται αντιδραστικοί. Ούτε θεωρούμε ότι είναι βιώσιμη πολιτική

επιλογή για τις γυναίκες υποτελών κοινοτήτων να εστιάζουν όλο τους τον αγώνα ενάντια στον σεξισμό των αντρών της κυρίαρχης πλειοψηφίας.

Το άμεσο συμπέρασμα της ανάλυσης μας σε αυτή την εργασία είναι ότι κάθε πολιτικός αγώνας σε σχέση με κάθε μία από τις διαιρέσεις που εξετάσαμε σε αυτή την εργασία, δηλαδή τις ταξικές, εθνοτικές και έμφυλες διαιρέσεις, πρέπει να διεξάγεται στο πλαίσιο των άλλων διαιρέσεων. Ο φεμινιστικός αγώνας στη Βρετανία σήμερα δεν μπορεί να προσληφθεί ως ένας ομοιογενής αγώνας, καθώς η συμμετοχή και καταπίεση των

γυναικών, τόσο μέσα στην οικογένεια όσο και στον τόπο εργασίας, δεν είναι ομοιογενείς. Οι λευκές φεμινίστριες της μεσαίας τάξης πρέπει να αναγνωρίσουν τη μερικότητα των δικών τους εμπειριών, όχι μόνο σε σχέση με τον Τρίτο Κόσμο, αλλά και σε σχέση με διαφορετικές εθνοτικές και ταξικές ομαδοποιήσεις στη Βρετανία, και να ενσωματώσουν αυτή την αναγνώριση στην καθημερινή τους πολιτική και τους αγώνες τους. Μόνο σε αυτή τη βάση μπορεί να κατασκευαστεί μια αξιόπιστη γυναικεία αλληλεγγύη μεταξύ των γυναικών στη Βρετανία. **T**

b

- Anthias, F.** (1980), «Women and the reserve army of labour», *Capital & Class* 10.
- Anthias, F.** (1983), «Sexual divisions and ethnic adaptation», στο Phizacklea (1983).
- Barrett, M.** (1980), *Women's Oppression Today*, London, Verso.
- Barrett, M. – Mcintosh, M.** (1982), *The Antisocial Family*, London, Verso.
- Beechey, V.** (1977), «Some notes on female wage labour in the capitalist mode of production», *Capital & Class* 3.
- Bourne, J. – Sivanandan, A.** (1980), «Cheerleaders and ombudsmen: The sociology of race relations in Britain», *Race and Class* Vol. XXI (4).
- Brent Community Council** (1981), *Black People and the Health Service*.
- Castles, S. – Kosack, G.** (1972), «The function of labour immigration in Western European capitalism», *New Left Review* (73).
- Centre for Contemporary Cultural Studies** (1982), *The Empire Strikes Back*, London, Hutchinson.
- Davis, H. B.** (1973), *Nationalism and Socialism*, New York, Monthly Review Press.
- Delphy, C.** (1977), *The Main Enemy*, London, Women's Research and Resources Centre.
- Edholm, F. - Harris, O. - Young, K.** (1977), «Conceptualizing women», *Critique of Anthropology* 3 (9-10).
- Eisenstein, Z.** (επιμ.) (1979), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York, Monthly Review Press.
- Engels, F.** (1972), *The Origin of the Family, Private Property and the State*, London, Lawrence and Wishart.
- Gabriel, J. – Ben-Tovim, G.** (1978), «Marxism and the Concept of Racism», *Economy and Society* 7(2).
- Hall, S. et al.** (1978), *Policing the Crisis: Mugging, the State and Law and Order*, London, Macmillan.
- Hartmann, H.** (1979), «The unhappy marriage of Marxism and feminism: Towards a more progressive union», *Capital & Class* 8.
- HM Government** (1942), *Social Insurance and Allied Services* (The Beveridge Report) Cmd 6404, London, HMSO.
- Hooks, B.** (1981), *Ain't I a Woman?* South End Press.
- Jessop, B.** (1982), *The Capitalist State*, Oxford, Martin Robertson.
- Kahn, J.** (1981), «Explaining ethnicity», *Critique of Anthropology* 4 (16), Spring.
- Kimble, J. – Unterhalter, E.** (1982), «We opened the road for you, you must go forward», ANC Women's Struggles 1912-1982, *Feminist Review* 12.
- Lawrence, E.** (1982), «In the abundance of water the fool is thirsty: Sociology and black "pathology"», *Centre for Contemporary Cultural Studies* (1982).
- Mackintosh, M.** (1981), «Gender and economics», στο Young, Wolkowitz – McCullough (1981).
- Molyneux, M.** (1983), «First and third world feminism: Solidarity and conflict», Paper presented to Socialist Society Conference on the Family, March 1983.
- Omvedt, G.** (1978), «Women and rural revolt in India», *Journal of Peasant Studies* 5 (3).
- Phizacklea, A.** (επιμ.) (1983), *One Way Ticket*, London, Routledge and Kegan Paul. (forthcoming).
- Saul, J. S.** (1979), «The dialectic of class and tribe», *Race and Class* Vol. XX, 4.
- Schermerhorn, R.** (1970), *Comparative Ethnic Relations*, New York, Random House.
- Wilson, E.** (1977), *Women and the Welfare State*, London, Tavistock Publications.
- Wilson, E.** (1983), *What is to be done about violence against women?* London, Penguin.
- Young, K. L., Wolkowitz, C. – McCullough, R.** (επιμ.) (1981), *Of Marriage and the Market*, London, CSE Books.
- Yuval-Davis, N.** (1980). «The bearers of the collective: Women and religious legislation in Israel», *Feminist Review* 4.
- Yuval-Davis, N.** (1982), «National reproduction: Sexism, racism and the state», Unpublished paper presented to BSA Conference, April 1982.